

PRODAJA DRŽAVNIH MLINICA U PANTANU KOD TROGIRA PRIVATNICIMA

Ivan Ostojić

Nedavno je Muzej grada Trogira kupio, iz baštine jednoga od bivših suvlasnika trogirskih mlinica u Pantanu, tvrdo ukoričenu knjižicu. Formata je 15×21 cm. Uvezana je između 1638. i 1642. godine u tamnocrvenu kožu, a vanjske su površine obaju lica njezinih korica jednako ukrašene. Jedna je, naime, i druga obrubljena ucrtanim okvirom, iz kutova kojega izlazi po jedna cvjetna grančica usmjerena prema sredini površine, gdje je oblikovan romboidni medaljon s praznim elipsastim poljem predviđenim za grb ili inicijale. Polje je knjigoveža ostavio prazno, jer je naručitelj, kako ćemo vidjeti, imao razloga da se ne zna čija je knjižica. Čitav je ukras plitko utisnut žutom zlatnom bojom u kožu, koja je dugom upotrebom mjestimice izlizana i ponešto poderana. I obrezani obod je pozlaćen. Po dvije rupice na svakom licu korica pokazuju mjesta nestalih kopči ili, vjerojatnije, uzica pomoću kojih se knjižica zakopčavala ili zavezivala. Knjižica ima 26 listova. Svi su od tanke pergamene osim prvoga i zadnjega, koji su papirnati i dodani pri uvezivanju. Pergamena je, kako to redovito biva, s jedne strane žuća od druge, ali su joj obje strane dosta svijetle. Pred prvu napisanu stranicu umetnut je zaštitni list od zelene svilene tkanine. Svila je štitila nestali naslovni list što ga je netko nožicama odrezao, po svoj prilici zato da dobije vinjetu ili sliku koja se nalazila na poleđini toga lista. Na svakoj je stranici s lagano isprutanom potcrticom omeđen prostor za dvadeset redaka teksta. Knjižica je ispisana čitkom kaligrafijom. Prva puna stranica nosi na čelu velikim slovima zaziv: IN CRISTI NOMINE. AMEN. S obzirom na sadržaj, naša je knjižica zbornik dokumenata koji su nastali od 1630. do 1642. godine, a u vezi su s prodajom trogirskih mlinica u Pantanu.

Možda neće biti suvišno u ovom se prilogu detaljnije pozabaviti tim zbornikom, jer govori o jednoj našoj drevnoj mlinici, a malo ih je koji su nešto napisali o starim mlinovima na hrvatskom priobalnom području. Među takvima spominjemo dra Cvita Fiskovića koji se osvrnuo na primorske vjetrenjače,¹ i dra Lovru Katića, koji je obradio solinske vodenice.² O

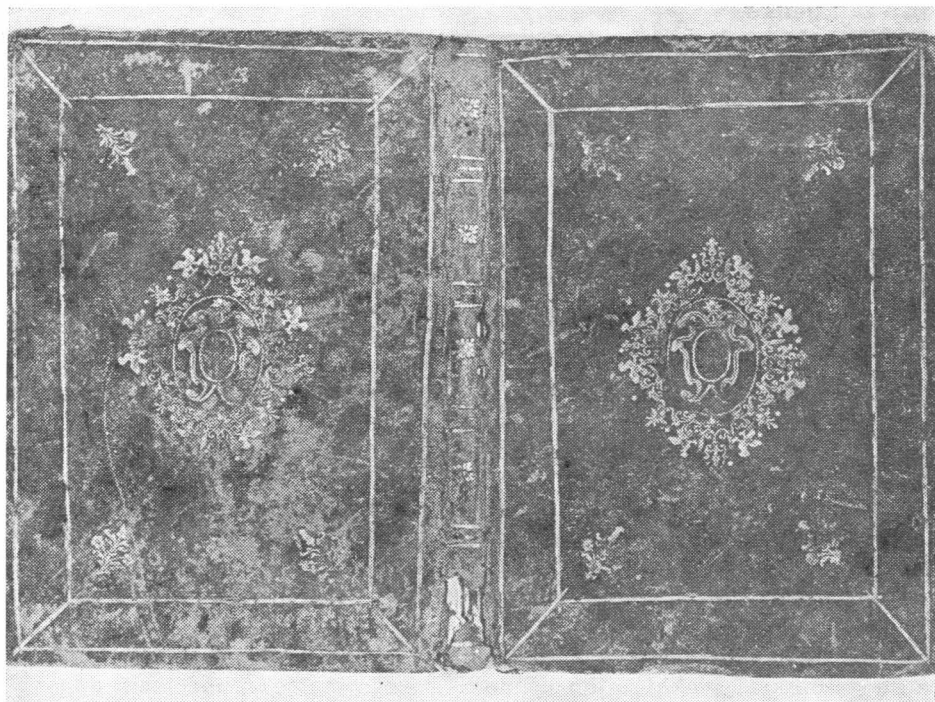
trogirskim mlinovima početkom našega stoljeća objavio je članak Roko Slade-Šilović,³ dok su mlinice u Pantanu u pojedinostima opisali kao renesansni spomenik kulture Nadežda Pešić i Ranko Findrik. Oni su priopćili rezultate ispitivanja toga zanimljivog objekta i dali prijedlog za njegovu konzervaciju i uređenje.⁴

Ova će nam pak knjižica natuknuti da su pantanske vodenice bile važan privredni faktor. Iz nje ćemo doznati zašto ih je Mletačka Republika prodala, kome i za koliko. Kazat će nam kako su se nekada mlinice unajmljivale i uzdržavale. Nabrojiti će nam dugi niz uvjeta nametnutih njihovim kupcima i navesti koji put neobične kazne, kojima se prijetilo prekršiteljima tih uvjeta. Zatim nam pripovijeda uz kakve se cijene mljelo i tko je uživao privilegij besplatne meljave, kako se u mlinu postupalo s pomillicima⁵ i odakle su oni dolazili, tko je mjerio žito i premjeravao brašno, kojim su redom donosioci sipali u mlin, i koliko je ručnih žrvanja smjelo imati pojedino trogirsko selo. Osobito je zanimljiv opis procedure na javnoj dražbi, i poučan ceremonijal kojim su kupci uvedeni u posjed mlinova u Pantanu.

Pantan je predio blizu mora oko jednu milju i pô istočno od Trogira, ispod puta za Kaštela u Split, na podnožju brda Krban.⁶ Tu istječe obilati izvor ponornice, koju trogirski notarski upisi nazivaju *flumen Pantani*.^{6a} Njezina se voda razlijeva po gotovo ravnoj površini i tvori podvodno zemljište. Za takvo močvarno tlo postojao je u srednjovjekovnoj latinštini izraz *pantanum*, koji kao *pantano* živi u talijanskom jeziku i znači *kaljužu*, *blato*, *glib*.⁷ Nadošlo hrvatsko stanovništvo je još u prestara vremena nazvalo taj baroviti predio *Blato*, pa se on u najstarijim spomenicima, od sredine XIII stoljeća dalje, vrlo često susreće pod imenom *Blatta de Pantano*,⁸ *Blatta Pantani*⁹ ili *Blacta Pantani*.¹⁰ Po mišljenju nekih postanje je same riječi *blato* u etimološkoj vezi s riječju *pantan*.¹¹ Na tom položaju su stari Trogirani, ili netko od hrvatskih vlastodržaca, podigli prilično visoku branu i tako stvorili akumulaciono jezero iz kojega su raznim i brojnim kanalima i žljebovima propuštali vodu, koja je u prvom redu okretala dvanaest mlinskih kola. Ti stari mlinovi nisu bili na mjestu današnjih nego vjerojatno par stotina koraka na zapad, gdje se vide tragovi kuće i brane, i koje se mjesto još i sada zove *Stara mlinica*.¹² Kad su prvi put bili uređeni i na kojem upravo mjestu, točno ne znamo.

Od dva najstarija ubilježena spomena koja bi se mogla odnositi na mlinice u Pantanu prvi nam je sačuvan iz godine 1239, kada je trogirska općina zaključila kazniti doživotnim progonstvom i zapljenom dobara svakoga Trogiranina koji bi pomagao Domaldu — knezu Splita, Šibenika, Zadra i nekoliko drugih dalmatinskih gradova — u poslu pantanskih mlinova (*in facto molendinorum de Pantano*).¹³ A drugi je spomen iz 1243. godine, kad se knez Domald pomirio s Trogiranima i primio od trogirske općine jednu kuću i pet stotina mletačkih libara, a predao joj svoj dio pantanskih mlinova (*totam partem molendinorum de Pantano*).¹⁴ Ivan Lučić naprotiv drži da se dva gore navedena spomena odnose na mlinice-vodenice što su nekada bile podignute na močvari u susjednim Divuljama, pa se i za ona postrojenja moglo kazati da su *del Pantano*.¹⁵

Godine 1264. općina je sklopila ugovor sa zidarima koji su imali sagrađiti zid izvan nasipa za općinske mlinice u Blatu (*murum pro molendinis comunis ad Blattam ipsorum molendinorum videlicet extra terralium*).¹⁶ Ta je vijest par decenija mlađa od onih dviju prvih, ali je određenija jer govori da su trogirске općinske mlinice bile u Blatu, a to je, kako smo vidjeli, vlastito ime predjela u Pantanu kod grada.

Kožnate korice rukopisne knjižice s dokumentima o mlinicama u Pantanu kod Trogira (Muzej grada u Trogiru)

U trogirskim su se mlinicama od davnina nalazile i stūpe, kako je to bivalo i kod drugih vodenica. U tim se stupama ili valjaonicama valjalo domaće sukno za seljačka odijela i debeli vuneni pokrivači-biljci za krevete; sve to od vune ovaca što su se na trogirskom području uzgajale najviše u Segetu, Bosiljini i na otoku Čiovu.¹⁷

Vodeno je pravo u staroj Hrvatskoj pripadalo kralju.¹⁸ Bez dozvole kraljeve nisu se mogli nad tokovima voda graditi mlinovi, a sagrađeni su mu plaćali danak.¹⁹ Vladar je bio vlastan darivati prihode mlinova, pa i same mlinove. Tako kralj Petar Krešimir poklanja benediktincima na Sustipanu kod Splita mjesto za mlin u Solinu,²⁰ a Stjepan II splitskim benediktinkama gotov mlin, također u Solinu.²¹ Drugi hrvatski kralj daje mlin nekome Bratači.²² I bugarski velikaš Pincije u vjerojatno krivotvorenoj darov-

nici govori o mlinu što mu ga je dao kralj. Sigurno je tu pozniji pisac, pa bio on i falsifikator, znao da je kraljevsko veličanstvo (*maiestas regia*) darivalo mlinove, pa je tim istinitim podatkom htio osnažiti svoju krivotvorinu.²³ Ugarsko-hrvatski kraljevi, kao nasljednici hrvatskih, nastavljaju darivati mlinove. Tako je Bela II poklonio splitskom nadbiskupu crkvu Gospe Otoka u Solinu s prihodima mlinova,²⁴ a Andrija II na splitsku crkvu prenio sav dohodak što je od mlinova na solinskoj rijeci pripadao banu kao kraljevu zastupniku.²⁵

Slično je imalo biti i s tokovima voda kod Trogira. Poput solinskih, i trogirске su vodenice bile podignute na kraljevskom zemljištu (*in solo regio*), od kojih četiri s ovlaštenjem ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita II.²⁶ Da je Pantan bio vladarevo zemljište, naslućujemo i po tome što je mletački knez u Trogiru kao predstavnik Prevedroga Principa (*del Serenissimo Principe*) pobirao prihode samo s jednoga zemljišta na trogirskom području, a to je bila pantanska dolina gdje su bile mlinice (*la sola Valle di molini, che di Pantano vien detta*).²⁷

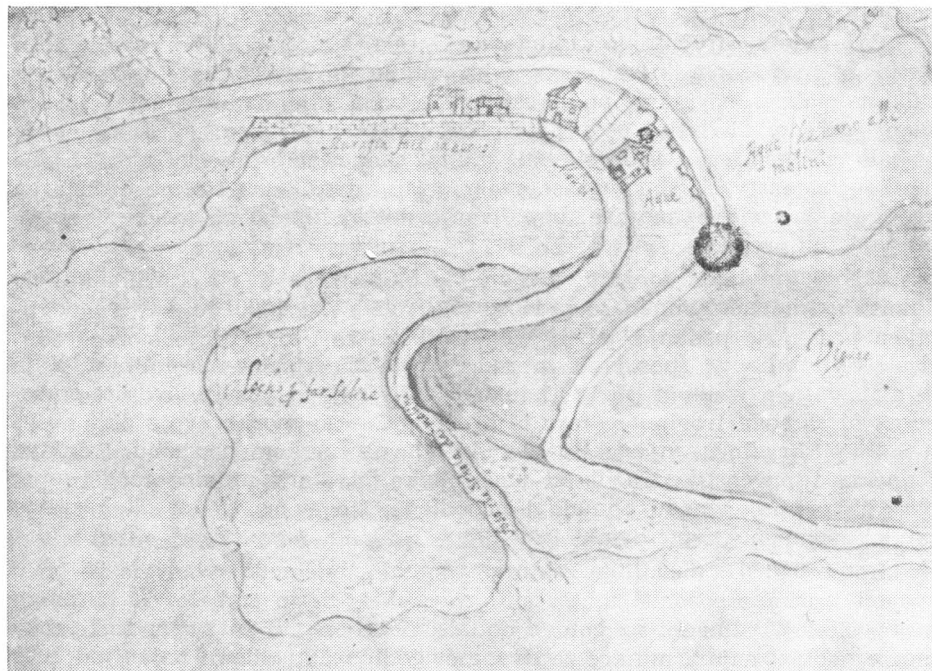
Pravni pak zastupnik državne blagajne, inače Trogirani, u XVII stoljeću naziva tlo na kojemu su mlinice i njezin posjed kraljevskim zemljama (*fondi regali*).²⁸

Uz solinske, i trogirске su mlinice bile među najvažnijim instalacijama mlinarske industrije u Dalmaciji, pa su nutarnji uređaji jednih i drugih pokazivali neke značajne zajedničke crte. Kad trogirski mlinovi nisu mogli raditi, Trogirani su polazili u solinske;²⁹ dapače je bilo Trogirana koji su baštinili nekoliko mlinova u Solinu.³⁰ I kao što su neke solinske mlinice došle u posjed splitske općine, tako su i mlinice u Pantanu došle u ruke trogirске općine. Dalmatinski su, naime, municipiji stekli razne vladareve prerogative, pa su vjerojatno tim putem i neki mlinovi u nepoznato nam vrijeme prešli u vlasništvo jedne ili druge općine.

Velike mlinice u Pantanu bile su trogirskoj općini od nemale koristi i udobnosti. Njihovom se pomoću grad morao manje zaduživati kod stranca da ga opskrbi svakidašnjim kruhom. Dapače mu je stranac sam donosio dio toga kruha u obliku ujma što ga je ostavljao mlinici. U njoj se naime osim domaćeg žita, što je redovito podmirivalo potrebe pučanstva samo za malo mjeseci u toku godine, mljelo i žito dobavljeno iz raznih krajeva: dijealom iz Apulije i drugih oblasti preko mora,³¹ a dijelom, za turske okupacije, preko susjednih otomanskih krajina i trgovaca iz naših primorskih gradova.³² A i Dalmatinci iz drugih komuna — oni sjeverni sve do Zadra i južni sve do Korčule — nerijetko su se služili za svoje potrebe pantanskim mlinicima.³³

Potvrda o važnosti mlinica za gradsku ekonomiju nalazi se i u najstarijem Trogirskom statutu koji mlinove posebno citira kad određuje da pred zakletom komisijom imaju položiti račune u svojoj službi službenici gradske blagajne i mlinova (*officiales camerae communis et molendinorum*).³⁴ Mlinari su se pak pred svakom novom gradskom upravom morali zakleti da će svoju službu vjerno obavljati, da neće varati, da će svima dobro i pošteno mljeti i čuvati žito i da neće uzimati više nego što im općina dozvoljava.³⁵

Osim toga je od mlinica pristizala gradskoj blagajni čista i sigurna gotovina, jer komuna nije iskorištavala mlinove u vlastitoj režiji već ih je davala u zakup dražbom za čitavo vrijeme pune gradske autonomije. Jedino se o svojem trošku morala brinuti da svi unajmljeni mlinovi budu sposobni za rad. Najstariji nam poznati zakupni ugovor takve vrste sklopio je Zadrarinin Madij Varikaša 1279. godine. On je odmah na početku isplatio općini 3150 libara mletačkih denarija, a mlinovima će se služiti dok ne odradi svu

Mlinice u Pantanu kod Trogira, prva polovina XVII st. (Archivio di Stato, Venecija)

unaprijed isplaćenu svotu, odbijajući i računajući za svaku godinu po 250 libara, i produžujući vrijeme zakupa za onoliko dana za koliko dana mlinovi ne budu radili.³⁶ Zakupnih ugovora s općinom, obično za tri godine,^{36a} susrećemo i iz slijedećih stoljeća.³⁷ Malo prije nego se Trogir trajno i posljednji put predao Mlecima, dobivao je od zakupa mlinica godišnje po 2400 lira.³⁸

Nakon posvemašnje predaje, koja se zbila 1420. godine, izgubila je trogirski općina uz razne druge municipalne povlastice i prihod od mlinica jer ih je Mletačka Republika brzo prenijela na sebe kao državno dobro, a novac dobiven od zakupnine stavljala u državnu blagajnu. Dok je općina odlučivala, ona je zahtijevala da njezini građani i ostali njezini pripadnici melju svoje žito u njezinim mlinicama. Kad je pak te mlinice preuzela

središnja mletačka uprava državnih prihoda, dopustila je 1448. godine, neka dozvolom gradskoga kontea Mlečanina svatko melje, gdje mu je ugodnije u granicama Republike.^{38a} Ta dozvola, pa s jedne strane periodične preobilne zimske kiše pomamnom vrtnjom mlinskih kola i rušilačkom silom bujicâ, a s druge strane česte ljetne suše s mlinskim kolima bez vode, onemogućivale su postojani i redoviti rad davno već namještenih mlinica i uvelike smanjivale njihovu rentabilnost. Njihovu korisnost nije mnogo podigla ni obveza nametnuta zakupniku da svake godine dogradi određenu dužinu zida na brani.^{38b}

Po savjetu stručnjaka sagrađena je bila koncem XVI stoljeća nova zgrada s utvrđenom kulom i sa svim mliničkim uređajem. Smještena je pak malo dalje od stare, na mjestu gdje voda nije nadirala neodoljivom silom prirode. Međutim se i novo postrojenje upotrebom istrošilo, pa je trebalo za popravke iskorištavati radnu snagu svih slojeva gradskog i seoskog pučanstva. Osim toga se svake godine trošilo na stotine dukata za krpljenje zastarjelih naprava, utvrđivanje dotrajalih nasipa i čišćenje blatnih vodenih propusta.

Od godine 1582. do 1610. državna je blagajna u Trogiru primala 1500 dukata u ime zakupnine. Od tada se ona snizila na 1000 dukata s tendencijom postepena padanja, pa se zbog troškova za uzdržavanje morao reducirati broj mlinova sposobnih za rad.³⁹ U takvim prilikama mlinica, koja je prije mljela velikom dijelu Dalmacije, više nije mogla zadovoljiti potrebama ni samoga trogirskog teritorija. Trogirani su morali svoje žito nositi u Solin i Skradin, u mjesta što su tada bila na turskom području. I država i općina i pučanstvo tražili su način kako bi stara mlinica mogla opet postati korisna. Između ponuda i prijedloga, što su se u tim okolnostima javljali, spomenut ćemo dva.

Godine 1620. tadašnji je zakupnik ponudio mletačkoj vladi da će on o svojem trošku osposobiti toliko mlinova koliko bi ih trebalo da bi mogli mljeti cijeloj Dalmaciji uz gotovo dotadašnje cijene. U tu svrhu traži neka mu se dađu u najam mlinice za dvadeset godina uz godišnji najam od 1000 dukata. Zbog velikih troškova oko popravka postojećih i oko instaliranja novih mlinova prvih bi deset godina plaćao po 500, a drugih deset godina po 1500 dukata. Nakon dvadeset godina procijenilo bi se stanje. Bude li nešto pokvareno i manjkavo, nadoknadić će zakupnik državnoj blagajni, bude li pak poboljšica i novih naprava, isplatit će ih državna blagajna zakupniku.⁴⁰

Na poticaj generalnoga providura da građani predlože bi li se pitanje mlinice sretnije riješilo prodajom privatnicima ili i dalje zakupom, odgovorilo je nekoliko udruženih interesenata. Oni su spremni kupiti nove i stare zgrade sa svim napravama, branama i pripadnim zemljištem u površini oko 20 padovanskih kanapa (*campi*),⁴¹ sve za 8000 dukata. Cijenu će isplatiti državnoj blagajni u Trogiru u osam mjesečnih obroka. Kupci će moći uzimati ujam bilo u novcu bilo u žitu, i nitko neće biti izuzet od plaćanja ujma. Stavili su i neke druge uvjete i traže da budu gospodari na kupljenom objektu graditi što budu htjeli i njime raspolagati kao sa svojim vlasništvom.⁴²

Zbog negativne ocjene službenih kritičara nije prihvaćena ni jedna ni druga ponuda nego je nakon nekoliko godina dukalom od 19. prosinca 1637. povjereno trogirskom konteu neka ispita i izvijesti bi li bilo sada dobro mlinove u Pantanu prodati privatnicima.⁴³ Izvješće kontea i mišljenje komisija, ustrojenih na temelju nedavnih odluka Senata o otuđivanju javne imovine, preporučila su prodaju (3, 7, 24—28).⁴⁴

O tome nas obavještava dražbeni oglas (*la poliza dell'incanto*), što ga u cijelosti donosi naša knjižica (7—9). Taj oglas nosi na čelu nadnevak 20. veljače 1637. godine i daje na znanje interesentima da će na Rialtu u Mlecima javnu dražbu održati predsjedatelji nad naplatom državnoga novca i suci kojima su Senat i Veliko vijeće povjerali poslove nad prodajom javnih dobara, gdje god ona bila u Republici. Prema odluci Senata od 27. studenoga 1636. godine ima se dražbovati na položaju, što se nalazi jednu milju daleko od grada Trogira u Dalmaciji ispod brda Krbana osam vodeničkih kame-nova ili mlinskih kola⁴⁵ (što melju pšenicu, razno žito i miješane žitarice), podignute brane (*arzeri*) od kamenoga zida i nanesene zemlje, te stara i nova mlinička zgrada. U jednu riječ, sve ono što u opisanome kompleksu državna riznica obično daje u najam i što je držao u zakupu ondašnji zakupnik. Osim toga će se dražbovati i dvije stūpe za dogotovljavanje doma-ćega sukna (*doi folli da rasse*) sa svim pripadnostima i skladištima za žito. Čitavi inventar u ondašnjem stanju.

Država prodaje nabrojena dobra kao svoje vlasništvo (*come beni propri di ragione della Serenissima Signoria*) zauvijek i slobodno. Kupac se je pak dužan držati niže nabrojanih dražbovnihi uvjeta. Osim toga će kupac svojim novcem plaćati javne vagatelje (*publici pesadori*) koji će se birati kao i dotad. Na koncu, kupac ne smije umanjiti broj mlinova i stupa, a na dražbi prihvaćenu cijenu mora za osam dana nakon obavljene dražbe položiti u uredu kovnice (*della Cecca*). Ako to ne učini, morat će platiti globu od 10 posto ugovorene cijene, dražba će se ponoviti na njegov trošak, a dražbovani će objekt pripasti onome koji najviše ponudi. Spomenuti predsjedatelji u ime mletačke države uvijek i svim načinima primaju na sebe odgovornost u slučaju pravnoga oduzimanja posjeda i jamče zakonitu obranu navedenih dobara.

Odmah ispod oglasa slijede u knjižici uvjeti (*li capitoli*), pod kojima će se provesti dražba (9—14). To su ovi:

1. Kupac po starom običaju ne smije u ime mliva uzimati od građana i stanovnika otoka Čiova više od jednoga solida (*soldo uno*)⁴⁶ za 21 mletačku libricu⁴⁷ pšenice; ili za 32 librice ječma, prosa, raži, zobi i pira; ili za 28 librica napolice (*mesariola col formento*).⁴⁸ Isto tako smije i od stanovnika trogirskoga kotara uzimati onoliko koliko se sada običava, te ne može za bilo koji uzrok mijenjati gornju cijenu pod novčanom ili tjelesnom kaznom prema slobodnoj ocjeni pravde (*ad arbitrio della giustizia*).⁴⁹ Čovjek koji je za to određen mora na običajnom mjestu izvagati sve žito i odbiti taru vreća. Vagati je zabranjeno u nedjelje i glavne blagdane.⁵⁰

2. Kupac je dužan prema potrebi od vremena do vremena udešavati brane sa svih strana, da se ne gubi voda i da ne ide izvan korita.

3. Kupac ima pravo uzimati za valjanje domaćega sukna 4 novčića (*picoli quatro*) po svakom trogirskom laktu, a za svakih deset lakata 3 i pô solida. Vagatelj ima po običaju izvagati količinu prije valjanja, pod kaznom od deset lira za svaki put. Građani i stanovnici kotara dužni su dati valjati svoje sukno u stupama rečenih mlinica pod kaznom od jednoga solida za svaki lakat. Polovina te globe ide kupcu, a druga prijavitelju. Ali, ako u neko godišnje doba nema dosta vode, mogu s pismenom dozvolom kontea poći drugamo valjati sukno, i u tom slučaju ne plaćaju nikakve carine u Trogiru.

4. Kupcu je slobodno uzimati od stranaca za meljavu jednu dvanaestinu bilo koje vrste žita.⁵¹

5. Ni jedan građanin ni stanovnik kotara ni stranac ne smije bez pismene dozvole kontea i bez znanja kupca izvoziti ni morem ni kopnom iz grada ili kotara bilo koju vrstu žita koje je požeto na trogirskom teritoriju.⁵² Za žito izvezeno mora se platiti meljava kao da je samljeveno. Ali za strano žito i brašno ne mora se platiti meljava ni pri ulazu u grad ni pri izlazu iz grada i trogirskoga teritorija, osim za ono što se samelje.

6. Glavari (*gastaldi*) pojedinih sela u trogirskom kotaru dužni su marljivo paziti na one koji su iznijeli žito da ga samelju vani. Takve moraju prijaviti i kupcu i kancelariji, pod kaznom od pet lira za svaki put. Prijestupnik će pak izgubiti žito i platiti pet lira globe koja se ima razdijeliti kao gore.

7. Kupac je dužan imati uvijek najmanje šest parova mlinova spravnih za mljevenje stanovnicima grada (*alli cittadini*),⁵³ a ostale mlinove za stanovnike kotara.

8. Ako građani, stanovnici kotara i kruhari (*panugoli*)⁵⁴ ne bi zbog nestašice vode ili zbog kvara na mlinovima mogli mljeti, slobodno im je, ali s pismenom dozvolom kontea, samljeti svoje žito u drugim mlinovima bez plaćanja carine. Inače upadaju u globu od 25 lira i gube žito, što se ima podijeliti na tri jednaka dijela u korist prijavitelja, kupca i kontea.

9. Ako se dogodi te se na rečenim mlinovima samelje državna pšenica za dvopeke ili za nešto drugo, kupac smije uzeti samo četiri solida za star pšenice, a dva solida za star ječma.⁵⁵

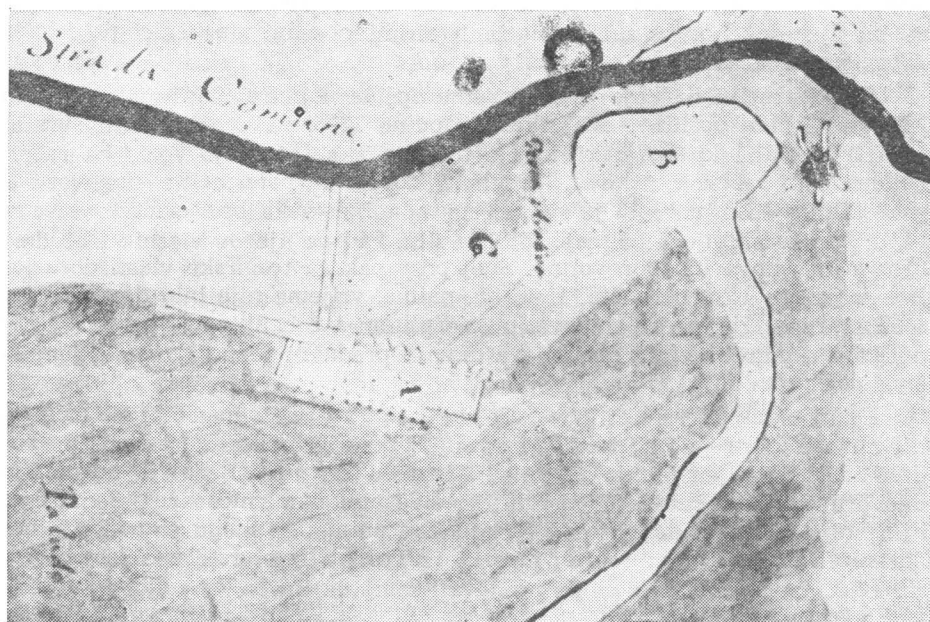
10. Pod prijetnjom gore rečenih kazni dužni su kupac ili njegovi poslovođe privilegiranim osobama bez cedulje (*senza bollettini*),⁵⁶ tobdžijama (*alli bombardieri*) i vojnicima odmah samljeti žito, netom se samelje ono što je već usuto u mlin. Zatim će nastaviti drugima pomliocima po redu.

11. Kupac ili njegovi poslovođe ne smiju ni od koga primiti ili uzeti ni puno ni malo brašna, ni mrvice, pa ni na dar, pod bilo kojom izlikom. Svatko je dužan iznijeti iz mlina onoliko koliko je donio u mlin, odbivši 2 posto u ime gubitka na mjeri nastaloga pri poslu. Kazne za prekršitelja: tri potezanja konopom (*tre tratti di corda*),⁵⁷ zatvor, galija (*galea*)⁵⁸ i izgon prema slobodnoj ocjeni pravde. Prijavitelj, ako to bude htio, neće biti očitovan.

12. Kupac je dužan bez ikakve naplate mljeti konteu,⁵⁹ kamerlengu,⁶⁰ biskupu,⁶¹ dvama kancelarima,⁶² kancelaru i pisaru kamere,⁶³ nadstojniku i tumaču,⁶⁴ ali samo za potrebe njihovih obitelji. Isto tako i dvama vagateljima žita.

Po naredbi predsjedateljâ dodana su 2. ožujka 1638. godine dražbi još tri slijedeća uvjeta, na koje se 1636. godine bio obavezao tadašnji zakupnik mlinova (14—16):⁶⁵

1. Ni jedno selo, bilo na kopnu bilo na otocima trogirске jurisdikcije, ne može držati više od jednoga ručnog mlina ili žrvnja. Samo veća sela, a to su: Kaštel-Lukšić, Kaštel-Stari, Kaštel-Novi, Štafilić, Bosiljina i stanovnici Drvenika mogu s pismenom dozvolom kontea imati najviše dva ručna mlina. Svi oni koji bi držali više od toga, morat će plaćati kupcu dva dukata godišnje na svaki par žrvanja. Građani koji imaju razloga držati ručne mlino-ve moraju imati pismenu dozvolu od kontea, inače plaćaju kao gore. Ali, ako na njima bilo s dozvolom bilo bez dozvole melju izvan srpnja, kolovoza i rujna, moraju platiti kao gore, bilo da melju malo ili puno, za svoju ili tuđu potrebu.

Mlinice u Pantanu kod Trogira, XVII st. (Državni arhiv u Zadru)

2. Ako bi netko od privilegiranih bio okrivljen da melje za bilo koga drugoga, neka upadne u kazne galije ili druge prema slobodnoj ocjeni pravde.

3. Ako se vagatelji — bilo onaj u gradu, bilo onaj drugi u mlinovima po selima trogirskoga područja — ne budu brinuli svakoga dana, kad se bude mljelo, po običaju i po svojoj dužnosti vagati žito i premjeravati brašno, svaki put će platiti po jednu liru. Tu će im kaznu kupac odbiti od plaće, ali onome koji je došao samljeti mora dati pravu mjeru. Vagatelji mogu po

slobodnoj ocjeni pravde upasti i u teže kazne, kao što su gubitak službe i druge.

Navedeni uvjeti su brojni, a neki od njih vrlo strogi. Glavni materijal što se obrađivao u mlinici bilo je žito, a žito je prema mjesnoj tradiciji i pozitivnim gradskim propisima bilo smatrano kao nekakav trogirski monopol.⁶⁶ Nešto slično kao i sol koja je u nekim normama Statuta i reformacijâ pratila žito.⁶⁷ Općina je naime, pod prijetnjom teških globa strogo zabranjivala izvoz žita.⁶⁸ Dapače su se sve vrste žita imale iz predgrađa i čitavoga kotara prenijeti u grad, ostavljajući svakome seljaku samo onoliko koliko mu je bilo potrebno za hranu njemu i obitelji mu.⁶⁹ Jedino je općina mogla trgovati žitom, pa je stoga držala u pohrani stalni pozamašni kapital koji se nikako nije smio u bilo što drugo trošiti.⁷⁰ Gradsko se žito pohranjivalo u veliko i malo skladište, od kojih je svako imalo određenu svrhu,⁷¹ a iz njih se dijelilo pučanstvu u određenim količinama.⁷² Pekari su smjeli kupovati žito samo od općine koja im je određivala i cijenu kruha.⁷³ Za sve to su bile ustanovljene posebne gradske službe i birani posebni službenici (*officiales super blava, massarii*).⁷⁴

Za ilustraciju na koje je sve načine općina u potrebi nastojala doći do žita, može nam poslužiti ovaj slučaj. Godine 1275. na svojem putu svratio je u trogirsku luku zadarski brod s teretom žita što ga je vozio na račun nekoga dubrovačkog trgovca. Trogirski načelnik (*potestas*) u dogovoru s gradskim vijećem naredio je svojim sugrađanima neka brod zadrže, dovedu ga do grada i iz njega iskrcaju žito na silu, kad ga njegov vlasnik i brodari nisu htjeli istovariti dobrovoljno. Svoj postupak su trogirske vlasti obrazložile da je gradu trebalo žita. U to ga, naime, vrijeme nije bilo dovoljno jer se Trogir nalazio u ratnom stanju sa Splitom i Šibenikom,⁷⁵ pa im takvu opskrbu u potrebi i ratu dozvoljava davni i pradaveni običaj (*longa et longissima consuetudo*).⁷⁶

Drugi nam pak slučaj pokazuje da Trogirani ipak nisu uvijek primjenjivali onako strogu zabranu izvoza žita kakvu je nalazimo u statutu. Godine 1339. sklopljen je mir nakon rata između Trogira i Brača. U mirovnom ugovoru čitamo i stavke o trgovini sa živežnim namirnicama. U jednoj od njih stoji kako Trogirani dozvoljavaju Bračanima da mogu slobodno i neograničeno (*libere et absolute*) izvoziti iz Trogira sve vrste žita bez carine uz uvjet da izvezeno žito mogu prodati samo na Braču.⁷⁷

Nakon gornjega osvrta na žito kao na prirodninu mlinarske industrije nastavljamo s dražbom pantanskih mlinica. Poslije objave oglasa s postavljenim uvjetima, javila su se za dražbeno nadmetanje dvojica: svećenik Dominik Capogrosso i Lovre Tetta. Prvi je u ime jamčevine položio 5000, a drugi 10.000 dukata. Nadmetanje se obavljalo u Mlecima u tri navrata u razmaku od sedam dana (17—19). Svaki put se na najavljenom dražbenom mjestu stavljao na zemlju simbolički štap ili bat (*mazza*), što ga je imao sa zemlje dignuti nadmetač u času kad mu je po njegovu sudu ponudena prihvatljiva cijena (17).⁷⁸

Nadmetanje je počelo 9. ožujka 1638. s početnom svotom od 20.000 dukata.⁷⁹ Kako se nitko nije javio na tu isključnu cijenu, ponuda se spuštala po 50 dukata, dok nije došla do 15.000. Kako toga dana nije nitko digao

sa zemlje macu, dražba se nastavila 13. ožujka umanjujući dalje svotu po 50 dukata do 14.000. Budući da se ni toga dana nitko nije odazvao, nastavilo se 16. ožujka umanjivanjem zahtjeva, ali sada svaki put po 20 dukata. Kada se došlo na 13.000 dukata, digao je sa zemlje macu Andrija Guidotti pokojnoga Pavla⁸⁰ u ime svoje i svećenika Dominika Capogrossa⁸¹ s izjavom da su njih dvojica odlučila kupiti mlinice svaki po polovicu. Nato je Guidotti odmah nastavio da on od svoje polovice zadržava za sebe samo polovicu, a drugu polovicu ustupa Lovri Tetta pokojnoga Marchija.⁸² Po ondašnjem običaju u društvu se kupljeni objekt smatrao sastavljen od 24 idealna dijela (ili od 24 karata), pa se Guidotti izrazio da Capogrosso kupuje dvanaest, a on i Tetta svaki po šest karata (18).⁸³

Deset dana nakon toga, 26. ožujka 1638, već spomenuti predsjedatelji nad naplatom državnog novca i suci u poslovima prodaje javnih dobara izdali su u Mlecima službenu izjavu da oni u ime države daju, prodaju i otuđuju u korist navedene trojice dražbovane mlinice za 13.000 dukata koje su kupci isplatili u uredu mletačke kovnice. I to jednu trećinu ili 4333 dukata i osam lira u blagajnu Raspolaganja službi (*della Disposition d'offittii*), a ostale dvije trećine ili 8666 dukata i šest lira u blagajnu Sahrantelja pologa (*del Conservator del deposito*). Prema tome kupci mogu spomenute mlinice s pripadnostima držati, posjedovati, uživati, darivati, otuđivati, najmljivati i s njima raspolagati prema uvjetima dražbenoga oglasa i dražbe. Predsjedatelji pak u ime mletačke države obećavaju evikciju i zakonitu obranu, pa za potvrdu i uspomenu svega rečenoga izdaju javnu ispravu (3—7, 19—22).

Rečeni predsjedatelji su brzo, samo osam dana nakon obavljene dražbe, zainteresirali trogirskoga kontea neka kupce dade što prije uvesti u kupovinu (23, 31, 32). Sa svim tim su oni tek nakon više od godinu dana, tj. 24. svibnja 1638. bili uvedeni na svečani način u pravi, realni i tjelesni posjed dražbovanoga kompleksa i njegovih pripadnosti. Prema propisanome ceremonijalu oni su — Dominik Capogrosso osobno, a Lovre Tetta i Andrija Guidotti zastupljeni po Andrijinu bratu Jakovu — u prisutnosti gradskoga kontea i kapetana primili od sudbenog kancelara ključeve, ušli u mliničku zgradu, stupili i na mjesto starih mlinica i po običaju dobili u ruke malo zemlje s kupljenoga tla. Istodobno su pismeno utvrđene, izmjerene i detaljno opisane granice pripadnoga zemljišta koje su još obilježene u kamen urezanim križevima i imenima novih vlasnika. Navedeni su i međašnici, a spomenute su i kamene međašne piramide. Iz toga uglavnom donajemo da kupljenom kompleksu — osim nove kuće, ostataka stare, branâ, zidinâ i velike teze — pripada još zemljište od ugla teze na istok 39 hvati (*passi*),⁸⁴ od zida velikih vrata na zapad 230 hvati, na jug dio morske obale, a na sjever javni put koji je 96 hvati udaljen od morske obale (32—37).

Današnja mlinička zgrada je uglavnom ona što je naša knjižica zove *fabriche nove* (4,8). Podignuta je od 1581. do 1614. godine troškom većim od 13.000 dukata.⁸⁵ U sredini joj se izdiže obrambena kula sa svih strana opskrbljena puškarnicama, jer su mlinovi pružali gradu dobre prihode koje je neprijatelj mogao poželjeti da ih uništi. Bili su mlinovi važan strateški cilj i zato što je o njima ovisila redovita opskrba grada kruhom.⁸⁶ A i samo

iskustvo je poticalo vlast na osiguranje jer su prve nedovoljno utvrđene mlinice bile u svojoj povijesti i napadnute i popaljene. Nad ostale naše stare mlinice ističu se ove u Pantanu prostranošću i unutarnjim uređajem zgrade, koja do naših dana nije doživjela veće arhitektonske promjene ni pretrpjela znatnijih oštećenja.⁸⁷

Još prije svečanoga uvoda u posjed novi su se kupci 26. lipnja 1638. godine na otoku Čiovu u stanu Guidottija, pred zastupnikom općine i svjedocima, bili sporazumjeli s Trogiranimom Ivanom Marijom Rossignuolijem u pogledu protoka nabujanih voda kroz njegovu zemlju. Ta je zemlja ležala istočno od samih mlinica i kroza nju je nekada kanal vodio suvišnu vodu u more. Rossignuoli je spomenutu zemlju prije petnaest godina kupio u države za 2900 lira, pa ju je sada za istu cijenu ustupio novim vlasnicima mlinica (38—42).

Zbornik isprava o kupovini državnih vodenica u Pantanu svršava u našoj knjižici s izjavom koju je 24. lipnja 1642. godine dao kanonik Dominik Capogrosso pred bilježnikom i pozvanim svjedocima u Zadru. U toj izjavi Capogrosso pod zakletvom priznaje da polovinu mlinica i polovinu one Rossignuolijeve zemlje nije kupio za sebe nego za zadarskoga građanina i trgovca Jakova Califfija i da je jedno i drugo platio njegovim novcem.⁸⁸ Sada sve to utvrđuje bilježničkim spisom i kupljene stvari prenosi u vlasnost Califfija (43—50).

Naša knjižica zajedno s jednom umetnutom dukalom broji sedamnaest dokumenata o prodaji pantanskih mlinica. Svi su oni, osim latinske dukale, na talijanskom jeziku. Za vjerodostojnost tih isprava govore na većini od njih naznake originala, odakle su prepisane i koji je bilježnik, kancelar, pisar, sudski pomoćnik ili neki drugi javni službenik te prijepise ovjerio. Na nekim su ispravama po dvije ovjere te vrste.

Čitavu dokumentaciju o prodaji mlinova možemo podijeliti na tri dijela: prvi je od 3. do 37, drugi od 38. do 42. i treći od 43. do 50. strane. Na svršetku svakoga od tih dijelova dodao je svoju ovjeru i vlastoručni potpis zadarski bilježnik Ivan Brajčić *Joannes Braijcich Civis Jadren(s)is pub(lic)us auc(tor)ita)te Veneta Jadren(s)is Jurat(u)s Not(ariu)s* (37, 43, 50). Tu je sva tri puta — prvi put 28. svibnja 1639, a drugi i treći put 24. lipnja 1642. godine — utisnuo i svoj ovalni pečat na kojemu se nalazi križ između njegovih inicijala: I † B. Osim toga je prijepise dražbenoga oglasa, uvjeta dražbe, opisa dražbenoga čina i potvrda kupovine svojom rukom u knjižici potpisalo pet mletačkih patricija, predsjedatelja nad naplatom državnoga novca koji su vodili čitav posao oko prodaje mlinica (22). Napokon je u potvrdu autentičnosti glavnine prvoga dijela zbornika izdana 17. kolovoza 1638. godine ona latinska dukala koja je bila privezana uz našu knjižicu (29—30).

Tu je knjižicu kanonik Capogrosso izručio Califfiju prigodom prijenosa vlasništva sa sebe na Califfija spomenutim aktom bilježnika Brajčića. U tom, naime, aktu stoji da je Capogrosso u znak pravoga i realnoga prijenosa predao Califfiju i isprave o kupovini mlinova što se nalaze u knjižici pokrivenoj crvenom ovnujskom kožom. Ta je koža ukrašena i pozlačena, a knjižica ima olovni duždev pečat (*ha consignato . . . l'Instrumenti delli predetti acquisti, cioè quelli delli Molini posti in un libretto coperto di Montovina rossa*

miniata et indorata col suo sigillo Ducale di piombo) 48—49). Tim riječima je opisana točno naša knjižica. U njoj je rečena dukala na svojem mjestu, ali joj je olovni pečat otkinut i izgubljen. Ostao je samo komad uzice spletene od crvenoga konca na kojoj je visio duždev pečat.

Na dotad preostale prazne listove knjižice dodao je bilježnik Brajčić drugi i treći dio dokumentacije. U drugome dijelu je Brajčićev prijepis ovjetrovljene kopije onoga bilježničkog dokumenta sastavljenog 1638. godine na Čiovu (38—42), a u trećem Brajčićev izvorni notarski spis što ga je on sastavio 1642. godine u Zadru (43—50).

Na kraju knjižice sitnim su slovima dometnuti prijepisi još triju više od stotinu godina mladih isprava. Ali, budući da se te isprave ne odnose na prijelaz državnih mlinica u privatne ruke, kojim se bavi ovaj prilog, spominjemo ih ovdje samo radi potpunosti prikaza sadržaja ove knjižice. Prva je isprava prijepis zapisnika sjednice Vijeća trogirskih plemića koji se 1. prosinca 1743. godine suglasuju s dan prije stvorenom odlukom Skupštine trogirskih građana i pučana o visini mlinarskih usluga. Tu se kaže da s obzirom na potrebu popravka (*ristauro*) mlinova njihovi suvlasnici prema vlastitom prijedlogu mogu uzimati za meljavu žita 6 posto, a za valjanje domaćega sukna cijenu kolika je u solinskim mlinicama. Druga je isprava prijepis jedne dukale iz 1768, a treća je prijepis Skupštine građana i pučana od 20. srpnja iste godine. Obje te isprave potvrđuju o cijenama mlinarskih i suknarskih usluga ono što je bilo odlučeno 1743. godine. Samo što je ova posljednja skupština građana na prijedlog suvlasnika donijela još tri zaključka. Prvo, ni u gradu ni bilo gdje na trogirskom području ne smiju se držati ručni žrvnjevi osim onih koji su potrebni da melju prekrupu za kašu ili čorbu. Drugo, svatko mora mljeti svoje žito uvijek i samo u gradskim mlinovima; dopušteno je poći u druge mlinove jedino kad gradski ne mogu raditi zbog nestašice vode. I treće, suvlasnici mlinova su dužni na svoj trošak držati vagatelja koji ima izmjeriti žito pri ulasku u mlinicu i premjeriti brašno pri izlasku iz nje; u slučaju pronevjere, suvlasnici moraju nadoknaditi štetu (51—53).

Na koncu navodimo imena nekoliko suvlasnika koji su naslijedili onu trojicu, što su prije tri i po stoljeća kupili državne mlinice u Pantanu a koje smo nasljednike usput susreli tražeći vrela i pomagala za ovaj prilog. U citiranoj dukali iz 1768. godine stoji da su od mletačkoga senata mlinicu i stupe u Pantanu kupili *Statilei* i *Guidotti* iz Trogira, i *Califfi* iz Zadra (52). Ne znamo kako se ovdje pojavilo prezime *Statilei* mjesto prezimena *Tetta* (ili *Testa*). Obitelj pak *Califfi* je bila suvlasnica do 1791. godine. Od *Califfija* je najveći dio prešao u ruke obitelji *Burić*, a od ove poslije nekoliko godina u ruke obitelji *Puović* koja je početkom XX stoljeća posjedovala 61 od 96 udjela. Ostali manji suvlasnici su bile obitelji *Fanfogna-Garagnin*, *Paulin*, dvije obitelji *Katalinić* i *Vuković*.⁸⁹

Diobama nekih od tih obitelji povećavao se broj suvlasnika, ali se ujedno dijeljenjem umanjivala veličina njima pripadajućih udjela. Tako je npr. sedamdesetih godina prošloga stoljeća suvlasnika *Juru Katalinića* naslijedilo osmero njegove djece. Među njima je jedna kći bila benediktinka kod Sv. Nikole, pa je time uz sedam novih obitelji i njezin samostan dobio jedan

maleni dio. Prije drugoga svjetskog rata je jedan dio Pantana kupila obitelj Torba. A poslije rata su mlinice u Pantanu bile nacionalizirane, te negdje oko 1970. godine prestale mljeti. Kušalo se iza toga Pantan upotrijebiti u turističke svrhe, pa se pomišljalo predati ga ribarskom poduzeću, ali mu još nije određena konačna namjena.⁹⁰

BILJEŠKE

¹ *Cvito Fisković*, Primorske vjetrenjače, Slobodna Dalmacija 1, 2, 3. siječnja 1959, Split.

² *Lovre Katić*, Solinski mlinovi u prošlosti, Starohrvatska prosvjeta III serija, sv. 2, str. 201—219, Zagreb 1952.

³ *Roko Slade-Šilović*, Trogirski mlinovi, Tršćanski Lloyd I/1904, br. 73—77. Taj članak je autor dao pretiskati i uvrstio ga je u svoju knjigu: Nekoje crtice iz narodnog gospodarstva u Trogiru, str. 9—28, Dubrovnik 1909.

⁴ *Nadežda Pešić — Ranko Findrik*, Mlinice kod Trogira, Zbornik zaštite spomenika kulture, knj. XI, str. 311—342, Beograd 1960.

⁵ Donosilac žita u mlin je u srednjoj Dalmaciji *pomlilac* (*Katić*, n. dj., str., 209), a kod *Vuka pomlinar* (Rječnik).

⁶ *Paolo Andreis*, Storia della città di Traù, str. 294, Spljet 1909.

^{6a} *Miho Barada*, Trogirski spomenici, dio I, sv. II, str. 125, Zagreb 1950. Taj *flumen* (rijeka) je kanal, dug blizu jedan kilometar, a širok na nekim mjestima do deset metara (*Slade Šilović*, Nekoje crtice, str. 25).

⁷ Dizionario Garzanti della lingua italiana, str. 1195, Milano 1971.

⁸ *T. Smičiklas*, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, IV, str. 140, Zagreb 1906.

⁹ *Miho Barada*, Trogirski spomenici, dio I sv. I, str. 30, 98, 101, 102, 105, 106, 109, 110, 112, 128, Zagreb 1948.

¹⁰ *Barada*, n. dj., I sv. I, 92, 93, 95, 118—123, 125, 127.

¹¹ *Petar Skok*, Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, str. 169, Zagreb 1971.

¹² *Giovanni Lucio*, Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù, str. 41. Venezia 1674; *Slade Šilović*, Nekoje crtice, str. 12.

¹³ *Lucio*, n. dj., str. 191.

¹⁴ *T. Smičiklas*, n. dj., IV, str. 205.

¹⁵ *Lucio*, n. dj., str. 41.

¹⁶ *Barada*, n. dj., I sv. I, str. 78.

¹⁷ *Andreis*, n. dj., str. 336.

¹⁸ U Urbaru hrvatsko-slavonskom stoji: »Molae et molendina, unum illorum regalium beneficiorum sunt, quae inde ab incunabilis regni privative ad jura dominalia pertinuerunt« (*Vladimir Mažuranić*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, sv. VIII, str. 671, Zagreb 1908—1922).

¹⁹ *Katić*, n. dj., str. 205.

²⁰ *Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović*, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I, str. 123, Zagreb 1967.

²¹ *Stipišić-Šamšalović*, n. dj., str. 189.

²² *Stipišić-Šamšalović*, n. dj., str. 178; *Ivan Ostojić*, Dedit ei crivali rex (Bogoslovska smotra XXXIII, br. 2, str. 122—125, Zagreb 1963).

²³ *Stipišić-Šamšalović*, n. dj., str. 52.

²⁴ *Smičiklas*, n. dj., II str. 47, 54, Zagreb 1904.

²⁵ *Smičiklas*, n. dj., III, str. 70, Zagreb 1905.

²⁶ *Pešić-Findrik*, n. dj., str. 318.

²⁷ *Andreis*, n. dj., str. 337.

²⁸ *Naučna biblioteka u Zadru*, Scritture e ducali appartenenti alla fabbrica de molini di Traù e loro vendita 10638a = ms. 60, str. 12. — Na kraljevskom posjedu u Pantanu blizu mlinica bile su stare solane (*Andreis*, n. dj., str. 225, 227).

²⁹ *Barada*, n. dj., II sv. I, str. 99.

³⁰ *Katić*, n. dj., str. 211.

³¹ *Smičiklas*, n. dj., VI, str. 125, 260, 284, 336; VII, str. 57; XIV, str. 225, 261, Zagreb 1908, 1909, 1916; *Barada*, n. dj., II sv. I, str. 226.

³² *Barada*, n. dj., I sv. II, str. 147.

³³ *Pešić-Findrik*, n. dj., str. 318—319.

³⁴ *Ivan Strohal*, Statut i reformacije grada Trogira, str. 33, Zagreb 1915.

³⁵ *Strohal*, n. dj., str. 70.

³⁶ *Barada*, n. dj., I sv. II, str. 206, Zagreb 1950.

^{36a} *Andreis*, n. dj., str. 149.

³⁷ Tako npr. 1369. godine trogirski općina odlučuje neka se od prve plaće dražbom unajmljenih općinskih mlinova (de prima paga incantus molendinorum communis) kupi, prigodom dolaska u posjete gradu Trogiru ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita, potrebiti broj goveda i manje stoke, do četiri stotine galeta (mjera za vino) bijela i crvena vina, pšenice za dvadeset i pet modija kruha, zobi za konje, dvanaest četvorinastih duplira po četiri librice, dvadeset librica voska u lijepim svijećama, dvije librice papra i šafrana (*Smičiklas*, n. dj., XIV, str. 225, Zagreb 1916).

³⁸ *Andreis*, n. dj., str. 294.

^{38a} *Slade Šilović*, Nekoje crtice, str. 16.

^{38b} *Andreis*, n. dj., str. 149—150.

³⁹ *Nauč. bibl. Zad.*, n. snopić, str. 31, 33.

⁴⁰ *Nauč. bibl. Zad.*, n. snopić, str. 33—41.

⁴¹ *Campo* je mjera za zemlju. Valjda je isto što i jutro (Rječnik Jug. akad. IV, str. 815). Padovanski *campo* je trećina jednoga hektara *Grga Novak*, Povijest Splita III, str. 480, bilj. 136, Split 1965).

⁴² *Nauč. bibl. Zad.*, n. snopić, str. 3—5, 8—13, 26—32.

⁴³ *Andreis*, n. dj., str. 294—295.

⁴⁴ Radi lakšega i jednostavnijega citiranja naše knjižice ovako u zagrađama označujemo njezine stranice.

⁴⁵ Prema Lučiću voda je okretala dvanaest mlinskih kola (*Lucio*, n. dj., str. 41). Ova mlinica, kao i ostale naše stare vodenoce, mljela je po principu žrvnja, u kojemu se žito što upada iz koša, trlja i siječe između dva mlinska kamena od tvrda i šupljikava kremenštaka. Gornji je pokretan i preko osovine mlinskog kola okreće se nad donjim nepokretnim kamenom. I gornji i donji mogu biti od jednoga ili od više obručom čvrsto vezanih i sadrom zalijepljenih komada.

⁴⁶ *Soldo* je novac, koje je vrijedio 20 denarja ili 1/12 libre (*Strohal*, n. dj., str. 356).

⁴⁷ Mletačka librica (libbra) je mjera za težinu od blizu pola kilograma. Dijelila se na dvanaest unaca, a svaka unca na 192 karata (*Mažuranić*, n. dj., str. 590).

⁴⁸ *Mesariola col formento* prevodimo *napolica*, a to je žito u kojemu ima pola raži i pola pšenice (*F. Iveković* i *Ivan Broz*, Rječnik hrvatskoga jezika I, str. 758, Zagreb 1901).

⁴⁹ Gradski je konte u pojedinim slučajevima imao pravo po slobodnoj ocjeni povisiti ili sniziti kaznu (*Strohal*, n. dj., str. 309).

⁵⁰ U nedjelje i glavne blagdane bilo je zabranjeno u mlinu vagati žito, ali nije bilo zabranjeno u mlin donositi ili iz mlina iznositi terete (*Strohal*, n. dj., str. 8).

⁵¹ Ovdje dražbeni uvjeti dozvoljavaju uzimati ujam za meljavu u brašnu od stranaca, dok domaći pomlioci plaćaju mlinarske usluge u novcu. Ali je bilo doba — i prije i poslije prodaje mlinova — kad su meljavu jedni i drugi podmirivali brašnom (*Barada*, n. dj., I sv. II, str. 206; vidi i na 51—53 strani naše knjižice).

⁵² To je bilo zabranjeno i u gradskom statutu pod prijeljnom globe, gubitka žita, a koji put i gubitka prijevoznog sredstva (*Strohal*, n. dj., str. 88). I prije statuta prekršitelj je bio kažnjen istom kaznom (*Barada*, n. dj., II sv. I, str. 246, 250—251).

⁵³ *Cittadini* ovdje označuju sva tri ondašnja sloja gradskih stanovnika tj. *nobili*, *cittadini et popolo della città* (Nauč. bibl. Zad., n. snopić, str. 1).

⁵⁴ *Panugoli* smo pokušali prevesti sa kruhari, nagadajući da bi u mletačkom dijalektu *panigoli* moglo odgovarati latinskoj riječi *panicoculae*, kojom se u trogirskom statutu označuju kruharice, pekarice (*Strohal*, n. dj., str. 71). Za isti pojam je u Trogiru bila poznata talijanska varijanta *pancogolo* (*Andreis*, n. dj., str. 234).

⁵⁵ Star ili ster je mjera za žito, a nosio je 132 mletačke librice (*Giuseppe Boerio*, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1856).

⁵⁶ *Senza bollettini* ovdje vjerojatno znači da su obični pomlioci dobivali cedulju (*bollettino*) s oznakom kad će njihovo mlivo doći na red. Privilegirani, pak, kojima se moralo mljeti bez naplate meljave, a ti su nabrojani ovdje niže u 12. broju dražbenih uvjeta, morali su biti posluženi odmah, preko reda. Pravo vremenske prednosti uživali su još tobdžije i vojnici, iako su oni morali plaćati pristojbu za meljavu. Njima je tu prednost odredio generalni providur 1602. godine s motivacijom da bi inače vojnici čekanjem gubili vrijeme na štetu javne službe (Nauč. bibl. Zad., n. snopić, str. 43).

⁵⁷ Tre tratti di corda. Bila je to tortura koja se sastojala u tome da se osuđenik potezanjem konopa, kojim su mu članci ruku bili vezani iza leđa, tri puta digne do stropa i naglo pusti da se strovali na tlo (*Dizionario Garzanti*, str. 451).

⁵⁸ Galea, kazna veslanja na galiji.

⁵⁹ Konte nije uvijek uživao privilegij besplatne meljave. Na molbu, naime, trogirске općine mletačka je vlada 1344. godine pristala da konte mora plaćati meljavu za svoje žito onima koji na dražbi zakupe mlinicu jednako kao svaki drugi građanin (*Strohal*, n. dj., str. 140).

⁶⁰ Camerlengo je blagajnik gradskih prihoda (*Strohal*, n. dj., str. 312—313).

⁶¹ Još prije statuta, zapravo od godine 1285, u ime desetine je svaka obitelj koja je orala volovima na svakoga vola orača davala biskupu po jedan modij žita. Točnije, pola modija pšenice i pola modija ječma (*Barada*, n. dj., I, sv. II, str. 249). A modij (*modius*) je vagan, koji je težio 6 i po kg (*Katić*, n. dj., str. 209). Odatle biskupu žito, što su mu morali mljeti besplatno za njegovu potrebu. On je tražio i od mlinice žita u ime desetine, ali bez uspjeha (*Smičiklas*, n. dj., V str. 444—445).

⁶² Dvama kancelarima (*alli doi Cancellieri*), tj. civilnom ili općinskom (*Cancelliere al Civil*) i sudskom (*Cancelliere Pretorio*, 32, 42) (Nauč. bibl. Zad., n. snopić, str. 10).

⁶³ U rješenju tih predsjedatelja od 20. svibnja 1632. godine na popisu besplatnih pomlilaca na mjesto ovdašnjih *cancellier e scrivani de camera soprastante* nalaze se *fiscali* (Nauč. bibl. Zad., n. snopić, str. 24—25).

⁶⁴ Tumač (*interprete*) je službena osoba izabrana da posreduje između domaćih ljudi koji nisu znali talijanski i mletačkih službenika koji nisu znali hrvatski (*Barada*, n. dj., I sv. I u Predgovoru). Bira ga je konte, a potvrđivala mletačka vlada (*Novak*, n. dj., II str. 226, Split 1961).

⁶⁵ Mlinovi su se prije prodaje unajmljivali na tri godine (*ANDREIS*, n. dj, str. 149).

⁶⁶ *Strohal*, n. dj, str. 311.

⁶⁷ *Strohal*, n. dj, str. 48, 207.

⁶⁸ *Strohal*, n. dj, str. 88.

⁶⁹ *Strohal*, n. dj, str. 31—42.

⁷⁰ *Strohal*, n. dj, str. 43—44.

⁷¹ *Strohal*, n. dj, str. 141; *Smičiklas*, n. dj. VII, str. 50.

⁷² *Strohal*, n. dj, str. 12, 48.

⁷³ *Strohal*, n. dj, str. 71,

⁷⁴ *Strohal*, n. dj, str. 31—32, 44, 48, 207 — Svake godine prije sakupljanja žita postavljala su se po dva *officiales super blada* (ibidem 32).

⁷⁵ *Andreis*, n. dj, str. 36—37.

⁷⁶ *Barada*, n. dj. I sv. II, str. 111—112.

⁷⁷ *Smičiklas*, n. dj. X str. 451.

⁷⁸ U Hrvatskoj se predajom bata izvršivao sudbeni prijenos vlasnosti zemljišta (*Smičiklas*, n. dj. IV, str. 117; *Mažuranić*, n. dj, str. 50).

⁷⁹ U XIV stoljeću je mletački dukat vrijedio 3 lire i 14 soldina (*Mažuranić*, n. dj, str. 285).

⁸⁰ Iako na ovom i na još nekoliko mjesta u našoj knjižici pisanih od Mlečana stoji *Guidotto*, mi ga pišemo *Guidotti* jer su ga tako zabilježili njegov sugrađanin i suvremenik povjesničar P. Andreis (n. dj, str. 277, 295), naša knjižica na nekoliko drugih mjesta (43, 52) i neki drugi spisi nastali u Trogiru (NAUČ. BIBL. ZAD., n. snopić, str. 24).

⁸¹ Dominik Capogrosso je bio kanonik trogirске katedrale. On, ili u njegovim mladim godinama netko od njegove obitelji, podigao je u crkvi Sv. Dominika oltar s dragocjenom palom što ju je naslikao Palma (*Andreis*, n. dj. str. 310).

⁸² Dok naša knjižica za toga Lovru na desetak mjesta redovito piše *Lorenzo Tetta*, trogirski ga povjesničar Andreis imenuje *Lorenzo Testa* (*Andreis*, n. dj, str. 295).

⁸³ Karat (*carato*, ovdje *carratto*) označuje 1/24 unce i uzima se kao jedinica mjere dragocjenih kovina. Ali se brojem karata obično označivalo također koliko je idealnih dvadesetčetvrtina trgovačkoga broda pripadalo pojedinome od više njegovih suvlasnika. Tim računom se izražavala visina kapitala što ga je svaki od njih uložio u kupnju zajedničkoga broda (*Dizionario Garzanti*, str. 303). Ovdje je isti način računanja upotrijebljen za kupovinu mlinica u društvu.

⁸⁴ *Passo* je zapravo korak ali ovdje izgleda da označuje *hvat*, tj. mjeru za dužinu što ga rječnici nazivaju *passo colle mani*. Taj se u Dalmaciji pučkim govorom zove paš, a dug je oko šest stopa (I. ANDROVIĆ, *Rječnik talijansko-hrvatski*, str. 699, Zagreb 1937; MATICA HRVATSKA — MATICA SRPSKA, *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika II*, str. 207, Zagreb—Novi Sad, 1967).

⁸⁵ NAUČ. BIBL. ZAD., n. snopić, str. 14—15 (*Andreis*, n. d, 365).

⁸⁶ Zbog istih su razloga i u Solinu neke mlinice bile utvrđene kulama i puškarnicama (*Katić*, n. dj, str. 213—214, 217—218).

^{86a} *Andreis*, n. dj, str. 147, SLADE ŠILOVIĆ, *Nekoje crtice*, str. 15.

⁸⁷ *Pešić-Findrik*, n. dj. str. 311—341. U toj radnji su reproducirane brojne slike i crteži čitavog kompleksa što je pripadao pantanskim mlinicama.

⁸⁸ *Giacomo Califfi* je zajedno s još tri druga godine 1639. kupio od Mletačke Republike za 6000 dukata otok Drvenik i otočiće Ploču i Smokvicu, što ih je dotada Republika davala u zakup (*Andreis*, n. dj, str. 185, 280—281). Otočić Smokvica je bio na zapadnoj morskoj međi trogirskog posjeda (*Lucio*, n. dj, str. 45).

⁸⁹ *Slade Šilović*, *Nekoje crtice*, str. 14, 23, 26.

⁹⁰ *Arhiv samostana Sv. Nikole u Trogiru*.

IZBOR IZ DOKUMENATA

In Cristi nomine Amen

[str. 3—7]

Anno ab eius Incarnatione Millesimo sexcentesimo trigiesimo octavo Die vero vigiesimo sexto mensis Martii. Li Ill(ustrissi)mi S(ignor)j Marc' Antonio Zen, Zuanne Nanni Procurator Andrea Pesaro, Aluise Mocenigo Secondo, Andrea Ca-

pello, Piero Pisani et Z(uanne) Venier, Press(iden)ti s(opra) l'essatione del denaro publico et giudici deputati sopra le vendite di beni di ragion publica, tanto in questa Città, quanto nel stado da terra e da mar, in esecuzione di più pubbliche commissioni e particolarmente della parte dell' Ecc(ellentissi)mo Senato di 27 Novembrio ultim(amen)te passato. Danno, vendono, et alienano otto Macine sive Rode da Molini di formento, Biave e mesture posti nelle pertinentie di Traù nella Dalmatia sotto il monte di Carban un miglio lontano della Città, con li suoi Arzeri di muro, e [4] di terra fabriche nove e vechie ad essi molini spetanti, come vengono dalla camera affittati et sono al presente condotti dal conduttur, con doi folli da Rasse da cadauno ambi i latti, con li luochi ad'essi congiunti per riponer le Biade et altro il tutto nel stato come si atrovano, e si computano in ragion di carratti vintiquattro delli quali giusto la dechiaration fatta da D. Andrea Guidotto q(uondam) Paulo, come quello che ha levato la mazza di terra et dechiarito sopra la poliza dell'incanto haver quelli elevato cioè la mittà che sono carratti dodeci per conto et nome del molto Reverendo D. Domenico Capogrosso Canonico di Traù, et l'altra mittà che sono altri carratti dodeci cioè sei per conto et nome di D. Lorenzo Tetta q(uondam) Marchio et li altri sei carratti restanti per conto et nome di esso D. Andrea Guidotto q(uondam) Paulo quali tutti li sopradetti comprano et acquistano ogn'uno per li loro carratti separatamente per se et per [5] li heredi et successori loro in perpetuo. Dovendo però correr detta vendita giusta in tutto e per tutto come nella poliza dell'incanto, et capitoli che sono annessi con quella la qual poliza d'incanto et li capitoli medesmi sarranno qui sotto registrati. Et questa venditione hanno fatto et fanno detti Ill(ustrissi)mi Signori Pressidenti per nome della Ser(enissi)ma Sig(noria) per pretio di ducati tredecim mille moneta corr(en)te, li quali sono stati pagati et esborsati nell'offittio della Cecca dalli sopradetti sig(nori) D. Domenico Capogrosso, (And(re)a Guidotto, et Lorenzo Tetta come sopra interessatti ogn'uno per quello li aspetta per la loro portione, cioè un terzo della sopradetta compreda che sono ducati quatomille tresento e trentatre e lire otto in cassa della disposition d'offitti giusto la parte del Ser(enissi)mo Maggior Consiglio di p(ri)mo Luglio 1636 et li altri dio terzi che sono ducati ottomille seicento e sessanta sei e lire 6, in cassa dell' Ill(ustrissi)mo Sig(nor) Conservator del deposito giusto la parte dell' [6] Ecc(ellentissi)mo Senato di 27 Novembre ultimam(en)te passato come appare dalle partite che sono qui sotto registrate le quali tutte fanno il saldo della compreda sudetta. Ad aver de cettero li sopradetti interessatti cioè il M(ol)to R(everen)do D. Domenico Capogrosso canonico di Traù per carratti dodeci D. Andrea Guidotto quondam Paulo per carratti sei et D. Lorenzo Tetta quondam Marchio per li altri carratti sei restanti, tener, possieder, goder, donar, allienar, affittar, dessaffittar et di quelli disponer ogn'uno per li loro carratti sepparatamente le dette macine sive Rode da mollini di Traù conforme però alla poliza d'incanto et capitoli di sopra vendutogli come di cosa loro carratti sepparatamente le dette macine sive Rode da mollini di Traù comalle med(esi)me macine sono spetanti e pertinenti costituendo li sopradetti com(prado)ri interessatti ogn'uno la loro portione di carratti sepparatam(en)te. Procuratoria inrevocabli in nome della Ser(ernissi)ma Sig(noria) come di cosa loro propria. [7] Promettendo essi Ill(ustrissi)mi Sig(nori) Pressidenti per nome del Ser(enissi)ma Sig(noria) l'evittione e legitima diffensione in forma valida e rilevante. Per memoria e fermezza delle tutte sopradette cose hanno sud(ett)e Sig(norie) Ill(ustrissi)me ordinato il presente publico instrumento, che per maggior cautione delli sopradetti interessatti ongn'uno per la loro portione, sarà da loro Sig(nori) Ill(ustrissi)mi affermato, et di loro propria mano sottoscritto.

1637 a di 20 febraro segue la poliza
del'Incanto

str. [7—9] El se vende al publico incanto in Rialto per l'offittio delli Ill(ustrissi)mi Sig(nori) Pressidenti sopra l'esatione del denaro publico, giudici deputati dall'Ecc(ellentissi)mo Senato, et Ser(enissi)mo Maggior Cons(egli)o sopra la vendita di beni pub(li)ci dentro, e fuori della Città, nel Stado da Terra e di Mar; per essecut(ion)e di più pubbliche commissioni, e particolarmente della parte

ultiman(en)te presa nell'Ecc(ellentissi)mo Senato di 27 Novemb(ri)o passato. Otto Macine sive Rode da mollini da formento, biave [8] e mesture posti nelle pertinentie di Traù nella Dalmatia sotto il monte di Carban un miglio lontano dalla Città con li suoi arzeri di muro e di terra fabriche nove e vechie ad essi mollini spetanti come vengono dalla camera affittati et sono al presente condotti dal conduttur, con doi folli da Rasse da cadauno ambi i latti con li luochi ad essi congiunti per riponer le Biade et altro tutto nel stato come si atrovano, et vendesi liberamente et in perpetuo come beni propri di ragione della Ser(enissi)ma Sig(noria) nelle ragioni stato et esser della quale s'intenderà subintrato il comprator et doverà godere et possedere dette macine sive Mollini et folli con le condizioni et modi dell'infra scritti capitoli che saranno qui sotto registrati et in oltre senza derogare all'ellett(ion)e di pub(li)ci pesadori quali dovranno essere elletti in occorenza de vacanza comf(or)me alle leggi et pagati del proprio denaro del [9] compratore il qual haverà anco obligo di mantenere esse macine et folli nel numero che sono al presente senza poter diminuirli per patto espresso et doverà nel termine di giorni otto doppo la delibratione dell'incanto depositar nell'offittio della Ceca a cred(it)o del presente magistrato il prezzo et amontare della presente compra lo speso nell'offittio altrimenti sarà astretto con X percento di pena e si tornerà di nuovo sopra l'incanto a suoi danni et interessi, dovendo l' incanto sempre restar fermo per il più offerente giuste l'ordinario. Promettendo essi Ill(ustrissi)mi Sig(nori) Press(identi) per nome della Ser(enissi)ma Sig(noria) d'evittione e legittima diffensione di sudetti beni sempre et in ogni modo.

Seguono li capitoli

[str. 9—14]

1. mo Che il comp(rato)r debba tuor per la macinatura delli cittadini et habitanti d'Isola di Bua di lire vintiuna di peso di formento al peso di [10] Venetia soldo uno e de lire trentadoi d'orzo, miglio, et avenna e spelta al detto peso soldo uno, e di lire vintiotto della mesariola col formento soldo uno et non oltra giust'al'antica consuetudine, e così anco debba tuor da tutti li distrituali di quel territorio giusto quello cha al presente s'osserva non potendo per qual si sia causa alterar il prezzo sudetto ma debbino continuar come al presente s'osserva sotto pena ad'arbitrio della giustitia così pecuniarie come corporali con questo che il pesador acciò diputato debba pesar al luoco solito tutte le Biave e diffalcar la tarra delli sachi et che non si possi pesar di giorno di Domenica ne le feste principali.

2.do Che il com(rato)r sia tenuto di tempo in tempo quando sarà necessario far tener in conzo il arceri da ogni lato di modo che l'acque non si disperdino o vadino fuor dell'alveo.

3.0 Che il detto comparator debbi tour per follatura delle [11] Rasse per ogni braccio alla misura Traurina piccoli quatro, e per ogni desena di brazza soldi tre e mezzo da esser misurata dal pesador avanti che sia follata giusto al solito sotto pena di lire dieci per cadauna volta, con conditione che li cittadini e distrituali siano tenuti follar le sue rasse nelli folli delli detti mollini sotto pena di soldo uno per cadaun braccio applicata la mittà al comprator et l'altra mittà all'acuator ma se non fosse acque a sufficienza in qualche stagione dell'anno che posano con licenza in scr(itt)a di quell'Ill(ustrissi)mo Sig(nor) Co(n)te andar altrove per follar senza pagar altro datio in Traù.

4.0 Che sia in libertà al detto comp(rato)r tuor per macinature delli forastieri di dodeci parte una per ogni sorte di Biaue.

5.0 Che niun cittadino distrituale ne forastiero possa portar fuori della Città e distretto biave d'alcuna sorte nasciute in quel territorio [12] per mar ne per terra senza licenza in scr(itt)a di quell'Ill(ustrissi)mo S(ignor) Conte et saputa del comprator delle quali Biave estratte siano tenuti pagar la macinatura come se fossero macinate con declaratione che le biave et farine forastiere non siano tenute pagar macinature ne all'intrar ne all'uscir della Città e territorio se non quelle che si macinassero.

6.0 Che cadaun Gastaldo di tutte le ville del distretto di Traù siano tenuti dilligientem(en)te cercar quelli che conducessero Biave à macinar altrove et demonciarli al comprator et in cancellaria sotto pena di lire cinque per cadauna volta, et al contrafacente di perder le biave et di pagar libre cinque da esser deviso il tutto come sopra.

7.0 Che il comprator sii tenuto di haver sempre in pronto et all'ordine per macinare almeno sei para dī macine alli cittadini et li rimanente alli distrituali. [13].

8.0 Che se li cittadini distrituali e panugoli non potessero macinare per manciamento d'acque o difetto di mollini possano andar a macinar le loro Biave in altri mollini senza pagar dattio con licentia però in scripts dell' Ill(ustrissi)mo Sig(no)re Co(n)te, altrimenti cadino in pena di lire vinticinque e di perder le Biave da esser diviso un terzo all'acusator, un terzo al comprator et un terzo all' Ill(ustrissi)mo Sig(no)re Co(n)te.

9.0 Che occorendo che alli detti Mollini si macinassero formenti di raggion della Ser(enissi)ma Sig(no)ria per far biscotti o altro, che per macinatura non possi aver altro il comprator che soldi quatro per staro di formento, et soldi due per staro d'orzo.

X.0 Che alli privilegiati di macinare senza bollettini Bombardieri e soldati debba il detto comprator o suoi aggiunti subito che sarà giù quella Biave che si atrovasse macinare butata sù dar la volta al detto privilegiato et poi seguir l'ordine sotto le pene sudette [14] giusto all'ordenario.

XI Che sia prohibito in tutto e per tutto al detto comprator o suoi aggiunti il pigliar, o il tour ad alcuno ne in poca ne in molta quantità di farina ne palla ne donativo sotto qual si voglia pretesto ma debba ognuno levar il suo giusto peso abbatutto il callo delle doi per cento di quella sotto pena in caso di contraffazione di tre tratti di corda, pregion, Galea e bando ad arbitrio della giustitia, et l'accusator volendo sarà tenuto secreto.

XII Che il detto comprator sia tenuto macinar alle sotto scritte persone senza alcun pagamento cioè all' Ill(ustrissi)mo S(igno)re Co(n)te, Cl(arissi)mo Camerlengo Ill(ustrissi)mo et R(everendissi)mo Monsig(no)re Vescovo, alli doi Cancellieri, Cancellier e scrivane de camera, soprastante e interprete per uso però delle famiglie loro solamente e così anco alli doi Pesadori da Biave.

1638 A di 2 Marzo

[str. 14—16]

D'ordine delli Ill(ustrissi)mi Sig(no)ri Press(iden)ti Pesaro, Mocenigo, [15] Capello, e Pisani furno aggiunti li tre seguenti capitoli contenuti nell' affittanza corrente dell'incanto di sudetti Mollini principiata p(ri)mo Marzo 1636.

XXI Che cadauna villa così di terra ferma come nelli scogli di questa giurisdizione non possa tenere se non una macina da mano et nelle sottoscritte ville più grosse siòè Castel Vitturi, Vechio e Novo, Stafileo, Bossiglina et gli abitanti di Zirona doi macine al più e quelle con licenza dell' Ill(ustrissi)mo Sig(no)re Conte da esserli fatta in scrittura e tutti quelli che teniran(n)o macine oltre delle soprat(ett)e saran(n)o tenuti pagar ducati doi all'anno per ogni paro di macine al comprator non ostante qual si voglia altro in contrario e quelli delle Città che tenissero macine per qualche rispetto debbano haver licenza in scripts dall' Ill(ustrissi)mo S(igno)re Conte altrimenti paghino ut s(upra) ma con licenza o senza macinando in quelle oltre li tre mesi cioè Luglio, Agosto e Settembre siano tenuti pagar ut supra [16] le qual macinar s'intenda in picciola o in gran quantità o per uso proprio o d'altri.

XXVIII Che in caso che fosse accusato che alcuno delli detti privilegiati andassero a macinar per alcun altro sii chi si voglia caschi Galea et altre pene ad'arbitrio della Giustitia.

XXXX Che non attendendo giornalmente li giorni che si macinerranno li pesadori a pesar le biave et ripesar le farine uno mella Città et l'altro alli Mollini per le Biave del territorio e ville secondo l'ordenario et il loro obligo caschino ogni volta alla pena di lire una per cadauno da esser bonificata al comprator nel

salario che le deve pagare dovendo però esso comprator dar il suo giusto peso a chi anderà al Molino sotto le pene sudette essendo anco detti pesadori sottoposti ad'oltre pene di privation dell'off(iti)o e d'altro ad arbitrio della giustitia in caso di mancamento.

A di 24 Maggio 1639

[str. 32—36]

L'Ill(ustrissi)mo S(igno)r Lorenzo Foscarini per la Ser(enissi)ma Sig(noria) di Venetia etc Co(n)te e Cap(itan)o d Traù transferitosi personalment sopra il luoco delli Molini di questa Città posti sotto il Monte de Carban, ha in virtù, et per debita essecutione delle lettere sudette commesso a m. Piero Visentin Can(cellie)r Pretorio, che immediate debba dare l'attual, e corporal possesso delli Molini sudetti, e di tutte le sue ha [33] bentie e pertinentie al M(ol)to Rev(erendo) Don Dom(en)ico Capogrosso, et al S(ignor) Giacomo Guidotto interveniente così per nome del S(igno)r Andrea suo fr(at)ello, come del S(igno)r Lorenzo Tetta Compratori per li loro carratti delli sudetti Molini, osservando le solen(n)ità solite osservarsi in simil occorrenze. Il qual Can(cellie)r illico per essecution dell'ordine sudetto in segno del vero, attual, e corporal possesso ha consegnato alli sudetti s(igno)ri le chiavi del Tezzone delli Molini predetti, et introduttoli dentro di essi, com'anco nelli luochi delli Molini vecchi, dandoli della terra delle pertinentie nelle mani com'è solito.

Et in oltre volendo S(ua) S(ignoria) Ill(ustrissi)ma stabilire li veri perpetui confini d'esse habentie, e pertinentie, acciò resti per sempre rimossa ogni occasione di contesa, et li compratori predetti sappino quello è di loro ragione, mediante l'acquisto predetto, ha con ogni miglior modo etc terminato, et terminando dichiarato, che li confini delli [34] Molini predetti, e loro pertinentie siino et s'intendano l'infrascritti, cioè, da levante la muraglia del Portone situato sotto alla strada pub(lic)a che conduce alli Castelli, nella quale è intagliata una Croce con li nomi di Patroni, et millesimo corrente con l'arzero, che conduce al Tezzone de Molini inclusive parte, et parte la piramide situata pur con la Croce et intaglio ut supra sopra alla bocca del taglio dove viene a sboccare per il terreno del S(igno)r Rosignuolo, l'alveo del Portone sudetto distante dell'angolo del Tezzone de Molini, che guarda verso levante passa trenta nove, da ponente la Piramide posta sotto alla strada publica, et sopra il terreno delle Rev(erende) Monache di San Michiel di questa Città distante dalla Croce sudetta intagliata nella muraglia del Portone passa ducentotrenta. et l'istesso terreno in parte, et la Piramide posta nel lito del mare pur con la Croce, da ostro parte il lito del mare, et parte un'altra piramide simile [35] alle sopra nominate, et da bora la strada pub(lic)a posta a piedi del Monte di Carban per larghezza dal lito del mare passa novanta sei, et se bene resteranno terminati li confini predetti maggiormente nelle parti, che possono ricever alteratione con la pallificata che dovera esser fatta a spese di detti Patroni, ha voluto S(ua) S(ignoria) Ill(ustrissi)ma per maggior dilucidatione della verità, et conservatione della perpetuità della memoria che sii fatta la predetta misura della mistanza da luoco a luoco, et distintamente annotata, acciò possi sempre esser veduto, et conosciuto l'interesse così publico di Sua Ser(en)ita, come il privato delli compratori predetti, havendo anco per conservatione dal confine posto da ponente sopra il terreno delle Rev(erende) Monache di San Michiel fatto per dritta linea intagliare dalla parte di bora in pietra viva del Monte di Carban pur una Croce, che dalla parte di ponente resti ter(re)no immutabile distante dalla detta [36] piramide passa quaranta sette, dovendo li luochi sudetti, e tutto ciò, che si comprende in esse intendersi pertinenza delli Molini sudetti, et ita etc omni modo etc mandavit sic annotari etc.

PANTANSKA STAVKA U TROGIRSKIM ZAPISCIMA KUPOPRODAJA

Miho Barada je 1948. i 1950. objavio u izdanju Jugoslavenske akademije dvj sveska zapisaka kancelarije trogirске općine od 1263. do 1294. godine pod imenom *Trogirski spomenici*. To su *Libri seu quaterni notarum*, u kojima su zakleti općinski notari bilježili sve privatno-pravne poslove sklopljene između stranaka. Među njima ima veliki broj kupoprodajnih ugovora. Od šesnaest notara, koji su u spomenutom razdoblju jedan drugoga nasljeđivali, šest od njih u preko stotinu i dvadeset takvih ugovora redovito u svojim zapisima dodaju posebnu stavku, koja (u manjim razlikama navedenim ovdje u zagradama) glasi ovako:

Venditor *confessus est* (se) *in signum purae venditionis ab eodem* (ili *ab eadem* ili *ab iisdem* tj. od kupca ili kupaca) *recepisse* (ili *accepisse* ili *(h)abuisse* ili *habere*) *unum passum* (ili *tres bracos* ili *tres barcos*) *per longum et per latum* (ili *per amplum*) *de terra* (ili *terrae*) *in Blacta* (ili *Blacto* ili *Blachta* ili *apud Blattam* ili *apud Blatta*) *Pantani* (ili *de Pantano*) *pro cambio* (ili *nomine cambii* ili *in cambium* ili *in cambium* ili *in cambium dictae rei*) *secundum consuetudinem* (ili *usum*) *civitatis Traguriensis* (ili *Tragurii*).¹ Na nekoliko mjesta je ista stavka, kao dobro poznata, donesena skraćeno: *confessus est habere in cambium dictae rei etc.*, ili kraće: *confessus est habere in cambium etc.*, ili još kraće: *et in cambium etc.* ili slično.²

Nama danas nije lako potpuno shvatiti citiranu stavku. Pisac ovih redaka je pomislio da bi ona mogla biti u kakvom odnošaju s pantanskim mlinicama, pa je pokušao odgonetati njezino značenje. Međutim, iako prema njegovu tumačenju ona nema nikakve veze sa spomenutim mlinicama, ipak ovdje objavljuje svoju interpretaciju, ne bi li potakao nekoga od naših medijevalista ili povjesničara prava, da jasnije izrazi smisao zagonetnoga teksta.

Čitavi taj tekst ćemo razdijeliti na njegova četiri sastavna izraza kušajući svaki od njih po redu razjasniti. To su:

1. *in signum purae venditionis*
2. *unum passum de terra in Blacta Pantani*
3. *recepisse pro cambio*
4. *secundum consuetudinem civitatis Traguriensis*

Njih objašnjujemo ovako:

Ad 1. U Justinijanovim institucijama stoji: *Omnis stipulatio aut pura aut sub conditione fit*,³ a rimski juriskonzulti tumače da je *stipulatio pura nulla exceptione aut conditione adjecta*.⁴ Prema tome početak problematične stavke riječima *in signum purae venditionis* tumači njezinu svrhu. Uvedena je, naime, u zapis kao rječiti znak da je prodaja, u kojoj se ona nalazi, besprigovorna i bezuvjetna.

Ad 2. Izraz *unum passum* (ili *tres bracos*) *per longum et latum* (ili *per amplum*) *de terra in Blacta Pantani* označuje jedan četvorni hvat (ili devet četvornih lakata) zemlje u pantanskom Blatu. Već je u prethodnom članku utvrđeno da je *passus* kao zemljišna mjera dug oko šest stopa ili jedan hvat, a ovdje doznajemo da je *bracus* treći dio hvata i da je to *lakat*, koji je dug oko dvije stope. *Per amplum* znači isto što i *per latum*, tj. u širinu. Po ocjeni trogirskih pisaca Pantan je u najljepšem kraju ne samo njihova grada nego i čitave Dalmacije.⁵ Područje Blata u Pantanu je prostrano. Na njemu su bile poznate mlinice, stare solane, veliki ribnjak, ptičje lovište i dosta obradive i plodne zemlje u općinskom i privatnom vlasništvu.⁶

Ad 3. Prodavalac je priznao da je od kupca primio ili *nomine cambii* ili *in cambium dictae rei* jedan hvat pantanske zemlje. *Cambium* znači izmjena, zamjenjivanje. Prema tome *dare in cambium dictae rei* znači: *mjesto rečene stvari dati nešto drugo*.⁷ U našem slučaju prodavalac nije primio od kupca jedan hvat zemlje nego nešto drugo, što je vrijedilo koliko jedan četvorni hvat pantanske zemlje. Točnije, nije mu kupac taj hvat dao realno nego simbolički. Neozbilj-

no bi, naime, bilo pretpostaviti da je bez iznimke svaki od preko stotinu i dva-deset kupaca imao u Pantanskom Blatu svoju zemlju kad je prodajna pisma sastavljao jedan notar, a da ni jedan od kupaca nije imao ondje svoje zemlje čim je onoga notara naslijedio drugi koji je izostavljao u istim pismima pantansku stavku, pa da je opet svaki imao kad je došao treći notar koji se vratio na istu stavku. Dalje, apsurdno je i pomisliti da je svaki od onih mnogobrojnih kupaca nekome dao po jedan hvat tuđe zemlje, i to bez oznake međašnikâ toga hvata. Čemu je uopće nekome mogao služiti samo jedan hvat bilo kakve ili bilo čije zemlje?

Ali, ipak je kupac davao nešto preko pogođene cijene prodavaocu, a ne možda općini u ime kakve takse ili nekom drugom kao neki doprinos za radove oko uređivanja Pantanskoga Blata. Svaki je naime od navedenih prodavaoca priznao da je osim ugovorene svote nešto stvarno primio (*recepisse*), prihvatio (*accepisse*), dobio u ruke (*habuisse*) i da to dalje posjeduje (*habere*) upravo on, a ne netko drugi. Kao mjerilo vrijednosti onoga znaka *purae venditionis* uzeta je zemlja u Pantanu vjerojatno zato, što se običaj one simbolične zamjene u Trogiru stao uvoditi u ranom srednjem vijeku, dok je Pantan još bio u posjedu hrvatskoga kralja, o kojemu smo posjedu već govorili u članku.

Ad 4. Trogirski notari nisu bilježili što je i koliko je pojedini kupac dao u ime protuvrijednosti za jedan hvat pantanske zemlje. Oni su se svaki put izražavali istim izrazom, da se zamjena izvršila — možda i s obzirom na vrstu i količinu ekvivalenta — *secundum consuetudinem civitatis Traguriensis*. Nije specificum trogirskoga običaja u tome, što je prilikom kupovine kupac nešto davao preko dogovorene cijene za kupljenu stvar. Takva je praksa kao stari hrvatski običaj iz doba narodnih vladara utvrđena barem od Trogira do ušća Cetine. Samo što su drugi govorili da doplatka dodaju kupovini kao *besvetije* ili *pro fine*,⁸ a Trogirani *in signum purae venditionis*. Posebnost je i u tome, što je visina onoga doplatka za svaku kupovinu jednaka i izražena suvremenom vrijednošću jednoga hvata određene zemlje.

Ali, ima biti da se spomenuti trogirski običaj više nije provodio u djelo, kad su nas notari iz druge polovice XIII stoljeća s njim upoznali. Sa svim tim su ga neki od njih nastavili umetati u stereotipne obrasce notarskih upisa silom inercije. To zaključujemo po tome što gotovo dvije trećine notara — i prije i poslije nekih od onih, koji donose pantansku stavku — taj običaj uopće ne spominju.⁹ Zatim, oni koji ga spominju u inače sitničavom nabranjanju sinonima i nepotrebnih podataka nigdje ne navode konkretnu stvar ili svotu, koja se davala mjesto onoga hvata zemlje. I napokon, najmlađi upisi pantanske stavke na par mjesta u njoj miješaju uloge kupca i prodavaoca tvrdeći da je simbolički hvat zemlje prodavalac dao kupcu (*eidem dedit*) mjesto da ga je prodavalac primio od kupca (*ab eodem accepit*).¹⁰

Nakon svega rečenog ovako bismo mogli na hrvatski slobodno prevesti pantansku stavku: Prodavalac je priznao da je u znak besprigovorne i bezuvjetne prodaje dobio od kupca protuvrijednost jednoga četvornog hvata pantanske zemlje prema trogirskom običaju.¹¹

BILJEŠKE

¹ Barada, n. dj. dio I sv. I i II passim; cf. u Indexu: *cambium*.

² Barada, n. dj. I sv. I, str. 5, 15, 16...

³ *Aegidii Forcellini, Totius latinitatis lexicon* III, str. 625, Patavii 1771.

⁴ Forcellini, n. mj.

⁵ Andreis, n. dj, str. 294; Slade Šilović, n. dj, str. 9.

⁶ Barada, n. dj., I sv. I, str. 150, 443; I sv. II, str. 125.

⁷ Talijanski *in cambio di* znači *invece di*, mjesto nečega (Garzanti, n. dj. str. 281).

⁸ Viktor Novak i Petar Skok, Supetarski kartular, str. 174—181, 287—288, 293, Zagreb 1952.

⁹ Spominju ih notari, koji su vršili službu u Trogiru od 1263. do 1270. i od 1274. do 1278. a ne spominju ih oni notari, koji su službovali u Trogiru od 1270. do 1273. i od 1281. do 1294. godine.

¹⁰ Barada, n. dj, I sv. II, str. 165, 167, 174.

¹¹ Drevni običaj da kupac nešto dometne uglavljenoj cijeni sačuvao se do naših dana kod usmeno sklopljenih prodaja, osobito na pazarima. Pošto se obje strane nakon dužeg ili kraćeg cjenkanja u svemu slože, jedan drugome čvrsto stisne ruku, a jedan od prisutnih svjedoka odrešitim udarcem desnice presiječe stisak u znak svršene i besprigovorne prodaje. Poslije toga kupac obično plati vino ili ručak. Onako nekako kako je u XI stoljeću Splitsanin Petar, sin Crnoga, plaćao *pro fine* vino ili ručak mnogima od kojih je kupovao početnu imovinu svojem mladom samostanu (*Novak-Skok*, n. dj. 216—226, br. 8, 14, 23, 24, 32, 35, 39, 40, 69, 80, 89, 90).

VENTE À DES PARTICULIERS DES MOULINS D'ÉTAT À PANTAN, PRÈS DE TROGIR

Ivan Ostojić

L'auteur commente et décrit le petit livre, joliment orné, que possède actuellement le Musée de Trogir et qui donne, sur parchemin, l'authentification de copies de 17 documents datant de 1630 à 1642 concernant la vente des très vieux moulins se trouvant au lieu-dit Pantan. Cette localité est située en contrebas de la route qui conduit de Trogir aux Kaštela, et a reçu le nom roman de *Pantanum* d'après le terrain en pente et marécageux d'où sort un fleuve souterrain. Là, depuis des temps immémoriaux, s'est formé un lac d'accumulation dont les eaux devaient actionner le mécanisme des moulins qui représentent la plus ancienne donnée certaine conservée du XIIIe s. Tant les moulins de Solin que ceux de Trogir furent édifiés sur des terres appartenant aux rois croates; les uns et les autres étaient considérés comme les installations les plus importantes de l'industrie meunière en Dalmatie. Ils étaient de grand profit pour la ville, par l'argent que les fermiers (locataires) locaux lui apportaient et le blé que de nombreux clients étrangers à Trogir, venant de Zadar à Korčula, faisaient moudre. Après l'occupation de Trogir par Venise, l'administration vénitienne des moulins de Pantan, en tant que source sûre et rentable de revenus, passa bientôt des mains de la commune de Trogir à celles de l'Etat.

Etant donné qu'à cause de la pénétration turque dans le pays et des changements apportés à la politique économique, la rentabilité des moulins de Trogir pour l'Etat, aux XVIe et XVIIe s., s'affaiblissait constamment, le gouvernement vénitien décida de les vendre aux enchères. Dans l'avis de vente à l'encan, cette administration posait de nombreuses conditions tant à l'acheteur qu'aux citadins, dont certaines prévoyaient pour les contrevenants d'énergiques sanctions matérielles et corporelles. Ces conditions étaient, principalement, les suivantes: L'acheteur paiera seul le peseur public qui, suivant la coutume des moulins, pèsera grain et farine pour les clients. L'acheteur ne doit pas diminuer le nombre des moulins dont 6 paires au moins doivent toujours être en bon état de fonctionnement. L'acheteur moudra le blé et foulera les étoffes dans les moulins à foulon d'après le prix qui lui aura été fixé par le gouvernement. Il entretiendra et aménagera à ses frais les barrages d'eau. Pour moudre, il prendra aux ressortissants de Trogir une somme déterminée en argent et, aux étrangers, 1/12 du blé moulu, en nature. Les citadins de Trogir et les habitants du district de Trogir n'ont pas le

droit de faire moudre leur grain ailleurs. L'acheteur doit moudre le grain des personnes jouissant de privilèges, et des soldats, avant celui des autres clients, même si ceux-ci ont apporté leur blé au moulin avant eux. Il doit même moudre le grain du Comte de la ville, sans aucune rémunération, ainsi que celui du Kamerlingue, de l'Evêque, des bureaux, du greffier de la Chambre et du traducteur officiel, mais seulement autant que cela est nécessaire aux besoins de leurs familles. Les villages dépendant de Trogir peuvent maintenir chacun: les grands villages deux moulins, les petits, un moulin à bras ou une meule.

C'est sous ces conditions que les moulins furent vendus aux enchères à Venise, en 1638, pour une somme de 13.000 ducats, à trois acheteurs qui, l'année suivante, furent solennellement mis en possession des biens achetés. Pendant plus de 300 ans, par les partages survenus dans les familles des propriétaires et la vente de certaines parties des moulins de Pantan, le nombre des copropriétaires augmenta et, en même temps, l'importance de la propriété diminua pour chacun des propriétaires. Les moulins furent nationalisés après la seconde guerre mondiale et, aux environs de 1970 ils cessèrent de travailler. Aucune décision définitive n'a encore été prise en ce qui concerne la destination des vastes bâtiments, bien conservés, des moulins, avec leur tour de défense datant des XVIe et XVIIe s. ainsi que du terrain en dépendant, le tout se trouvant dans l'un des plus beaux paysages du littoral dalmate.

DIGRESSION

PASSAGE MENTIONNANT PANTAN DANS LES NOTES DES ACHATS ET VENTES DE TROGIR

Plusieurs notaires de Trogir de la seconde moitié du XIIIe s., dans plus de 120 documents d'achat et de vente, ont ajouté le passage suivant: *Venditor confessus est in signum purae venditionis ab eodem* (c'est-à-dire de l'acheteur) *recipisse unum passum per longum et per latum de terra in Blacta Pantani pro cambio secundum consuetudinem civitatis Traguriensis.*

Ce passage ne nous paraît pas clair aujourd'hui, et l'auteur a donc ainsi brièvement donné sa propre interprétation. Depuis les temps les plus anciens en Croatie, les acheteurs — surtout de biens immobiliers — en plus des prix convenus donnaient aussi aux vendeurs une certaine valeur en argent ou en nature. Dans les contrats d'achat et de vente d'autres régions dalmates, il est stipulé que ces suppléments habituels sont cédés comme «besvetije» ou *pro fine*; à Trogir, cependant, ils le font même *in signum purae venditionis* c'est-à-dire en signe de vente sans objections ni conditions.

En outre, à Trogir, le vendeur (*secundum consuetudinem Traguriensem*) déclarait habituellement avoir reçu un «hvat» (3 m² 60) de terrain à Pantansko Blato, mais *nomine cambii* ou *in cambium dictae rei*. En réalité, chaque acheteur ne donnait pas et ne pouvait pas donner à tout vendeur un «hvat» du même terrain en nature mais, au lieu de terre (*in cambium terrae*), il donnait une contre-valeur.

En tant que mesure constante de valeur de supplément dans la vente et l'achat, les gens de Trogir choisissaient probablement un «hvat» carré de terrain situé à Pantan car, à l'époque où les Croates effectuaient des suppléments symboliques de paiement, cette terre — en tant que la plus belle — appartenait au Roi, et c'est alors qu'ont été construits les célèbres moulins, de vastes salines, un grand étang-vivier, et qu'on a ensemencé ces terres fertiles.

D'après ce qui précède, nous pourrions, en style libre, traduire ainsi l'article de compte ci-dessus mentionné: *Le vendeur a reconnu qu'en signe de vente sans objections ni conditions il a reçu de l'acheteur — suivant la coutume de Trogir — une contre-valeur d'un «hvat» carré du terrain de Pantan.*